

DOI: 10.7596/taksad.v8i2.2002

Citation: Işıksal, H. & Golkarian, G. (2019). Ortadoğu'nun Sonlandırılmayan Sorunu: Hatemi'den Ruhani'ye İran'ın Nükleer Enerji Siyaseti. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(2), 416-432. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i2.2002>

Ortadoğu'nun Sonlandırılmayan Sorunu: Hatemi'den Ruhani'ye İran'ın Nükleer Enerji Siyaseti

The Unresolved Problem of the Middle East: Iran's Nuclear Energy Policy from Khatami to Rouhani

Hüseyin Işıksal¹, Ghadir Golkarian²

Abstract

This article examines Iran's nuclear energy policy, which is one of the most important issues in the Middle East. In addition to the work written on this subject, it aims to contribute to the literature in terms of the nuclear energy policies of the three Iranian leaders during the nuclear crisis period, namely Mohammad Khatami, Mahmoud Ahmadinejad, and Hassan Rouhani. In this respect, the article initially explains why Iran's nuclear energy policy is important. Then, in order to emphasize the double standards that stand at the core of the subject, the background of the Iranian nuclear program and the reasons behind the Iranian energy policy after the 1979 Islamic Revolution are examined. As the destination point of these discussions, the periods under Khatami, Ahmadinejad, and Rouhani are examined in order to reveal the differences and similarities between the nuclear energy policies of the Iranian leaders.

Keywords: Iran, Nuclear energy, Middle East, Mohammad Khatami, Mahmoud Ahmadinejad, Hassan Rouhani.

¹ Doç. Dr., Yakın Doğu üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kıbrıs. E-mail: huseyin.isiksal@neu.edu.tr

² Prof. Dr., Yakın Doğu üniversitesi, Kıbrıs. E-mail: ghadir.golkarian@neu.edu.tr

Öz

Bu makale, Ortadoğu'daki en önemli sorunlardan biri olan İran'ın nükleer enerji siyasetini incelemektedir. Bu konuda yazılan çalışmalara ek olarak, nükleer kriz döneminin üç lideri, Muhammet Hatemi, Mahmut Ahmedinejat ve Hasan Ruhani'nin nükleer enerji siyasetinin analizi ile ilgili literatürün geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda makale öncelikle İran'ın nükleer enerji siyasetinin neden önemli olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonra konunun özünde olan çifte standart vurgusunu öne çıkarmak için İran nükleer programının temeli ve 1979 İslam Devrimi sonrası İran enerji siyaseti ve nükleer enerji kapasitesi geliştirme nedenleri irdelenmiştir. Bu tartışmaların varış noktası olarak son bölümde Hatemi, Ahmedinejat ve Ruhani dönemleri ayrı ayrı incelenmiş ve nükleer enerji siyasetleri arasındaki fark ve benzerlikler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran, Nükleer enerji, Muhammet Hatemi, Mahmut Ahmedinejat, Hasan Ruhani.

Giriş: İran'ın Nükleer Enerji Siyaseti Neden Önemli?

Her gün ısınan ve uluslararası ilişkiler literatüründeki önemi hiç eksilmeyen Ortadoğu coğrafyasında son zamanlarda gündemden hiç düşmeyen konulardan biri de İran'ın nükleer enerji siyasetidir. Özellikle son 10 yıldır bu konu pek çok ülkedeki medya kuruluşlarının manşetlerinden hiç düşmemiştir. İslam Devrimi sonrası İran'ın nükleer enerji elde etmek için faaliyete başladığı günden itibaren "İran nükleer krizi" başlamış oldu. Başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere bazı Batılı ülkeler İran'ın faaliyetlerini nükleer silah üretmek için başladığı tehlikeli bir proje olarak dünya kamuoyuna tanıtmışlardır. Bu sürtüşme İran'ın üç devlet başkanı döneminde (Muhammet Hatemi, Mahmut Ahmedinejat ve Hasan Ruhani) sürmüş ve dünya kamuoyunu gündeminin en önemli konularından biri olmuştur.

20 ayı aşan bir sürecin ardından İran ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi olan ABD, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Rusya ve ayrıca Almanya arasında 2015 yılının Temmuz ayında İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan nükleer müzakereler 'tarihi uzlaşya' sonuçlanmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, İran'ın elindeki nükleer santralleri azaltması, uranyum zenginleştirme oranlarını belli bir yüzdeliğin altında tutması (3.67)³ yeni zenginleştirme tesisi kurmama, barışçıl nükleer programını sadece ticari, tıbbî ve sanayisinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanması ve tesislerini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA)'nın gözetimi altında tutması karşılığında, ülkeye karşı yapılan yaptırımların kaldırılması kararı alınmıştır. Bunun yanında İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda yaptırımların yeniden devreye girmesi şartı getirilmiştir. 2015 yılının Ekim ayında yürürlüğe giren plan, 2016 yılının Ocak ayından itibaren IAEA gözetiminde devam etmektedir.

İran'ın nükleer enerji siyaseti konusu göreceli olarak istikrarlı bir döneme girmişken, ABD başkanı Donald Trump'ın Avrupalı müttefiklerinin bütün çaba ve uyarılarına rağmen 9 Mayıs 2018'de ABD'yi anlaşmadan çekmesiyle yeniden önem kazanmış ve bir kez daha Ortadoğu'daki sorunsalların merkezine oturmuştur. Trump'ın İran'a yönelik yaptırımların yeniden yürürlüğe sokulacağını açıklaması ve 'İran tehdidine' karşı gerçek, kapsamlı ve kalıcı bir çözüm bulmak için müttefikleriyle çalışacağını ifade etmesi bu konuyu yeniden dünya gündeminin en önemli maddelerinden biri haline getirmiştir.

Her ne kadar İran Nükleer Anlaşması ABD dışındaki ülkeler arasında hala geçerli olsa da İran nükleer enerji programı konusunun öneminin artarak devam etmesinin pek çok nedeni vardır. Öncelikle konuyla ilgili tarafların itilaflarının oldukça eski ve çetrefilli bir tarihi olması ve en önemli taraflar olarak öne çıkan İran ve ABD arasında 1979 İran İslam Devrimi'nden beri süren güç savaşı bu soruna başlı başına yeni bir boyut katmaktadır. ABD Başkanı George W. Bush'tan itibaren "şeytan ekseninin" bir parçası olarak tanımlanan

³ İran uranyum zenginleştirme derecesini 3,67% civarında tutmakla yükümlü kılınmıştır. Bu oran nükleer silahların üretilmesinde gerekli olan 90%'lık zenginleştirme derecesinin çok altında kalan bir rakamdır.

İran, son zamanlarda özellikle ABD Başkanı Donald Trump ve İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun anlaşmayı iptal ettirmek için harcadıkları yoğun çaba ve bu çabaların neticesinde ABD'nin anlaşmadan çekilmesi konunun önemini daha da artırmaktadır. İslam Devrimi'nden beri ABD İran'ı Ortadoğu politikalarını tehdit eden en önemli güç olarak kabul etmekte ve 'sistem dışına' itmek istemektedir. Bu nedenle Lozan'daki tarihi uzlaşıya rağmen ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ambargo anlaşmanın yürürlükte olduğu zamanda bile hiçbir zaman tam olarak kalkmamıştır (Fitzpatrick, 2014: 71). Bu siyasetin en son hamlesi olarak Trump'ın İran'a karşı başlattığı ve 'Katar Krizi' ve Suudi Arabistan'daki 'yolsuzluk krizi' ile kendini iyiden iyiye hissettiren yeni stratejisinin Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin desteğiyle ulaşacağı boyut konuyu daha da kritik hale getirmiştir. 2018 yılının başında İran'da baş gösteren isyanlar ve başta ABD olmak üzere İsrail ve Suudi Arabistan'ın isyancıları teşvik etme çabaları ve bu ülkelerde faaliyet gösteren düşünce gruplarının medya araçları vasıtasıyla halkı ayaklanmaya çağırmaları da bu noktada oldukça dikkat çekicidir.

İkinci olarak, İran nükleer krizini bölgedeki diğer sorunlardan ayırmak mümkün değildir. Ortadoğu'daki temelde Filistin-İsrail genelde ise mezhep, din, rejim, sınır ve meşruiyet gibi sorunların çözülmemiş ve kolay kolay çözülemeyecek olması bu konuyu daha da önemli kılmaktadır. İran; Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de çok etkin roller üstlenen bir ülke konumundadır ve çoğu zaman Rusya ile Türkiye ile uzlaşma içerisinde hareket ederek bölgedeki konumunu her geçen gün daha da etkinleştirmektedir. Öte yandan Ortadoğu'da ve diğer pek çok konuda İran ve Batı dünyası arasında ciddi fikir ayrılıkları mevcuttur. Dolayısı ile İran'ın bölgede gücünü artırması başta ABD olmak üzere Batılı ülkeleri rahatsız etmektedir. Ayrıca İran'ın İsrail'e karşı yaklaşımı ve İsrail'in güvenliğinin her zaman ABD'nin en önemli öncelikleri arasında yer alması konunun önemini artırmaktadır. Bunlara ek olarak ideoloji ve mezhep kavgaları üzerinden İran ile Suudi Arabistan arasında süren 'Ortadoğu Soğuk Savaşı'nın' Yemen ve Suriye'de değişik gruplar üzerinden sıcak savaşa dönüşmesi bu konuyu sadece güvenlik açısından değil jeopolitik yönden de hayati kılmaktadır. Kısacası, Ortadoğu'daki hemen hemen her sorunda karşı karşıya gelen bu iki tarafın enerji siyaseti mücadelesi de oldukça ilgi çekicidir.

Üçüncü olarak uluslararası boyuttan bakıldığında da İran'ın nükleer enerji siyasetinin önemi büyüktür. Bir yanda dünya 'süper gücü' ABD, diğer yanda Putin ile birlikte yeniden süper güç olma yolunda ilerleyen ve Suriye İç Savaşı'ndaki rolü ile Ortadoğu'daki etkinliğini iyice hissettiren Rusya'nın çekişmesinin önemli bir cephesi hiç kuşkusuz İran'dır. ABD İran rejimini devamlı olarak yıpratmak ve zayıflatmak isterken, Suriye sorunu ve diğer gelişmeler Rusya'nın zayıf bir İran istemediğini göstermiştir. Ortadoğu'da gerçekten bir güven ortamı sağlanabilecek midir yoksa yeni bir Soğuk Savaş'ın yeni kutuplaşmalar etrafında şekilleneceği bir arena olarak kalmaya devam mı edecektir? İran nükleer enerji siyaseti bu önemli sorunun tam merkezinde yer almaktadır.

Son olarak İran ile P5+1 ülkeleri yani BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya arasında 2015 yılının Temmuz ayında İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan nükleer müzakerelerde 'tarihi uzlaşma' varılmasının özelde Ortadoğu genelde ise dünya barışına ve güvenliğine yapacağı katkıların boyutu açısından İran'ın nükleer enerji politikaları önem taşımaktadır. Nükleer anlaşma sonrası iktidarda olan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani verdiği ılımlı demeçler ve aldığı doğru kararlarla ikinci dönem Cumhurbaşkanlığını da kazanmıştı. Buradan İran'ın sürdürdüğü ılımlı siyasetin halk tarafından da onaylandığı anlamı çıkartılabilir. Ancak 9 Mayıs 2018'de ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmesi ve ABD'nin İran'a karşı yönelttiği tehditler ve uygulamaya başladığı yeni yaptırımlar yeniden tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde İran yabancı yatırımcıları ikna etmekte yetersiz kalmış ve ülkedeki ekonomik sıkıntılar artmıştır. Dolayısıyla, İran Nükleer Anlaşması'nın halen açık uçlu oluşu, ABD ve İsrail tarafından 'hazmedilememiş' olması ve en önemlisi ABD-İsrail ikilisinin Avrupalı müttefiklerini öngördükleri 'İran tehdidine' karşı ne kadar ikna edebileceği ve anlaşmanın kalan taraflarının bağlılıklarının ne kadar süreceği sorusu konunun önemini canlı tutmaktadır.

Bu noktalardan hareketle, bu makalede İran nükleer krizinin başladığı dönemden günümüze kadar İran'ın nükleer enerji siyaseti incelenmiştir. Böylelikle hem İran'ın nükleer enerji siyasetinin istikrarlı noktaları hem de liderlere göre nasıl değişiklik gösterdiği araştırılmış ve uluslararası ilişkilerde İran'daki radikal ve reformist kanatların etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunların yanında İran'ın nükleer enerji siyasetinin gerçekten barışçıl amaçlarla kullanılmak istenilen bir zorunluluk mu yoksa askeri bir araç mı olduğu sorusunun yanıtı da verilmeye çalışılmıştır.

İran Nükleer Enerji Programının Temeli: “Barış İçin Atom”

İran'ın nükleer enerji politikalarının nasıl değişiklik gösterdiğini, gerçekten barışçıl amaçlar için mi kullanılmak istendiği, uluslararası aktörlerin bu konuya siyasi yaklaşım yaklaşmadığı ve çifte standart uygulayıp uygulamadıkları sorularının yanıtını bulmak için İran'ın nükleer enerji faaliyetlerininin 1950'lerden günümüze dek kısaca gözden geçirilmesi gerekir.

İran'daki nükleer enerji programının temelleri 1950'lerde “Barış İçin Atom” programının bir parçası olarak özellikle Eisenhower başkanlığındaki ABD'nin yardımı ile başlatıldı (Milani, 2010). 1953'de İran petrolerini millileştiren ve halk arasında oldukça popüler olan ülkenin demokratik yollarla seçilmiş ilk Başbakanı Muhammet Musaddık'ın Amerikan gizli servisi CIA destekli bir darbe ile devrilmesinin ardından tekrar iktidara gelen Şah Muhammed Rıza Pehlevi nükleer enerji için ilk adımı attı. 1957 yılında ABD ve İran arasında nükleer işbirliği antlaşması imzalandı (Gharibabadi, 2009: 14). 1967'de İran Atom Enerjisi Kurumu (İAEK) tarafından yönetilen Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (TNAM) kuruldu (Entessar, 2009: 26). TNAM, ABD tarafından sağlanan 5-megawattlık nükleer araştırma reaktörü ile çalışmalara başladı ve kısa zamanda zenginleştirilmiş uranyum yakıtı elde edildi (Kibaroglu, 2006: 213). Bu arada İran 1968'te Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (NPT) imzalayıp 1970'te onayladı.

İran atom ajansının kurulması ve NPT'nin onaylanmasının hemen ardından Şah ABD'nin yardımıyla 2000 yılına kadar 23 nükleer santralin yapılmasını öngören antlaşmaları onayladı (Zorbas, 1998: 71). 1972 yılında Tahran Üniversitesinde atomik reaktörün yanı sıra nükleer eğitim ve çalışmalar için bir merkez oluşturuldu (Bahgat, 2006: 308). Bu gelişmelerin İran'ın nükleer çalışmaları için dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1974 yılına gelindiğinde ise ABD ve İran arasında imzalanan bir başka antlaşma ile ABD İran'daki nükleer reaktörler için yakıt üretmeyi kabul etti (Poneman, 1982: 86).

Bu gelişmeleri takip eden süreçte Amerikan ve Avrupa firmaları İran nükleer enerji programına ortak olmak için adeta birbirleriyle yarışmaya başladı. 1975 yılında İran hükümeti İran'daki nükleer faaliyetleri güçlendirmek adına Amerikan firmalarına 2.75 milyar dolar yatırım yapmayı onayladı (Kibaroglu, 2006: 214). 8 Şubat 1974 tarihinde İran ile Fransa arasında İran'da atom araştırma ve geliştirme merkezinin kurulması ve Fransa'nın İranlı uzmanlara nükleer enerji eğitimi vermesini de içeren bir protokol imzalandı (Kibaroglu, 2006: 215). Benzer şekilde 30 Haziran 1975'de İran ve Almanya arasında imzalanan nükleer teknoloji geliştirme antlaşması ile Almanya İran'daki nükleer enerji program ve araştırmalarının yansırı nükleer güç kullanımı için destek vermeyi kabul etti (Vaziri, 1986: 311). 3 Mart 1975'te İran ve ABD toplam 8,000 MW (e) kapasiteye sahip sekiz nükleer reaktörün inşaatı için 15 milyar dolarlık bir anlaşma imzaladılar (Kibaroglu, 2006: 215). Son olarak ABD Başkanı Jimmy Carter, 1 Ocak 1978'deki Tahran ziyaretinde, İran'ı nükleer yakıt ihracatı için ‘en çok tercih edilen ulus’ ilan etti ve iki ülke arasında nükleer enerji alanında işbirliğini kolaylaştırmak ve İran'a nükleer donanım ve malzemenin temin edilmesi için yeni bir antlaşma imzaladı (Kibaroglu, 2006: 215). Tüm bu gelişmeler Amerikan kamuoyundan tam destek gördü. Somut örnek vermek gerekirse Financial Times petrol üreticisi bir ülkenin ilk kez nükleer enerji elde etme çabalarının takdir edilmesi gerektiğini ve Şah'ın çabalarının ABD kamuoyu tarafından büyük destek gördüğünü yazdı (Barber, 2013).

ABD'nin esas amacı, Sovyetler Birliğine (SSCB) karşı ‘nükleer güç kuşağı’ kurmaktı. Bu bağlamda SSCB ile 1786 kilometrelik sınır çizgisine sahip olan İran'ın diğer müttefik ülkeler olan Pakistan ve Hindistan ile

birlikte SSCB'yi çevreleyeceği düşünülürdü (Tarock, 2006: 651). Bir başka stratejik amaç ise yine müttefik bir ülke olan Suudi Arabistan ile birlikte İran'ın ABD'nin "iki kolonlu" siyasetinin bir parçası olarak Basra Körfezi'nde 'istikrarı koruma' rolünü oynamasıydı (Salamati, 2015:27). Bu siyaset temelinde Batı tarafından kurulan Orta Doğu'daki devlet düzeni ve sisteme karşı Arap milliyetçiliğinin yükselmesi sonucu ortaya çıkabilecek başkaldırıları engellemek üzerine kurgulanmıştı (Işıksal, 2018: 89). Sonuç olarak Batı yanlısı İran'ın nükleer enerji ve hatta silaha sahip olması bir tehdit olarak görülmedi. Tam aksine, yukarıda sayılan stratejik hedefler doğrultusunda, ABD'nin ve Batı Avrupalı hükümetlerin İran'ın nükleer programına desteği, cesaretlendirmesi ve katkısı 1979 İslam Devrimi'ne kadar devam etti.

1979 İslam Devrimi Sonrası İran Enerji Siyaseti ve Nükleer Enerji Kapasitesi Geliştirme Nedenleri

1979 İslam Devrimi sonrası yeni oluşan hükümet Şah dönemindeki programı ve büyük yatırımları tamamı ile durdurdu. 1990'ların sonunda ise devrim öncesine göre çok daha düşük bir bütçe ve Rusya, Çin ve Pakistan ile sınırlı dış destekle program yeniden canlandırıldı (Sterio, 2016: 71). İran'ın yeni nükleer programı bir dizi araştırma merkezi, bir uranyum madeni, bir nükleer reaktör ve bir de uranyum zenginleştirme merkezi içeren yapılardan oluşmaktaydı (Bahgat, 2006: 309). 2002 yılında, Irak'ta varlığını sürdüren muhalif grup İran Ulusal Direniş Konseyi'nin daha önce bilinmeyen İran'daki Natanz uranyum zenginleştirme ve Arak ağır su üretim tesislerini uluslararası kamuoyunu duyurmasıyla birlikte İran nükleer krizi başlamış oldu.

İslam Devriminden sonra İran'ın nükleer enerjiye sahip olma nedenleri askeri ve stratejik amaçları da içeren ancak bununla sınırlı kalmayan çok boyutlu sosyo-ekonomik gereksinimleri de içerecek şekilde genişlemiştir.⁴ Ana hatlarıyla bu sebepler üç temel kategoride özetlenebilir: Devrimin siyasal ideolojisi, savunma politikası ve ekonomik sebepler.

İlk olarak Devrim ile başlamış olan her alandaki gelişim ve kendi kendine yeterli olma siyaseti nükleer enerji faaliyetlerini de kapsamıştır. Buradaki amaç iki türlü okunabilir: Birincisi devrim ideolojisi ile ilişkili olarak nükleer enerjinin diğer tüm gelişim içinde olan sektörlerle paralel bir yapıda ilerlemesi. İkinci olarak ise diğer alanlardaki gelişimin nükleer enerjiye olan gereksinimi artırmasıdır. Bu noktada altı çizilmesi gereken diğer dolaylı nedenler de özellikle tıp, ziraat ve bilim alanlarında dünyada nükleer enerjinin öneminin artması ve fosil enerjilerinin oldukça sınırlı olduğu ülkede bu kaynakların kullanımını azaltma politikasıdır. İran nüfusunun 2025 yılında 100 milyon kişiye ulaşacağı gerçeği ve yıllık yüzde sekiz civarında artış gösteren elektrik ihtiyacı İran'ın enerji açığının sadece petrol ve gaz ile karşılanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Ülkenin geçmiş tecrübeleri enerji konusunda Batılı ülkelere güvenemeyeceğini gösterdiğinden İran'ın kendi enerji ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Enerji üretimi ile birlikte İranlı liderler Rusya ve diğer ülkelere olan enerji bağımlılığını azaltma ve müzakerelerde daha güçlü konuma geçmeyi planlıyorlardı (Barzegar, 2010b: 111).

İkinci neden olarak savunma politikası ve nükleer enerjinin politik ve askeri açıdan İran'ın egemenliğini güçlendirecek olmasından bahsedilebilir. İranlı liderler İran'ın nükleer faaliyetlerinin sadece barışçıl amaçlarla kullanılmak istenmesini her platformda savunsalar da İslam Devrimi'nden sonra İran'da bir güvenlik zafiyetinin oluştuğu aşikârdır. Bu tehlike ampirik gelişmeler ile birlikte kurgusal bir algıdan çok gerçek bir tehlikeye dönüşmüştür. Başta ABD olmak üzere uluslararası boykot ve izolasyonlara maruz kalan İran, Devrim'den hemen sonra Saddam Hüseyin'in askeri saldırısına maruz kalmış ve sekiz yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Saddam Hüseyin'in İran'a karşı Kimyasal İmha Silahları (KİS) kullanımının İran'ın nükleer enerji programı üzerine büyük etkisi olmuştur (Bowen & Kidd, 2004: 264).

⁴ İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif tarafından yazılan İran'ın resmi görüşlerini anlatan bir kaynak olarak bkz. Zarif, M. J. (2014). What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era. *Foreign Affairs*, 93(3). 49-59.

İran 1984'den 1986'ya kadar Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullanımının cezalandırılması için büyük çaba harcamasına rağmen uluslararası kamuoyu bu konuya tamamıyla duyarsız kaldı (Bowman, 2008: 632). Bu olay birçok İranlının hafızasında önemli izler bıraktı. Dönemim İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani bu durumu şu meşhur sözleriyle özetlemişti: "İran-Irak Savaşı bize uluslararası yasaların yalnızca kâğıt parçaları olduğunu öğretti" (Takeyh, 2003: 25).

Özellikle Irak'ın işgalinden sonra İran, ABD tarafından komuta edilen ve İran'ın sıradaki ülke olabileceğini öngören güçlerle çevrelendi. İran'ın güneyindeki Basra Körfezi'nde bulunan güçlü ABD donanmasının yanısıra, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki büyük ABD askeri üsleri, İran'ın batısında bulunan Irak'taki 100.000'in üzerinde Amerikan askeri birliği ve İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan, Pakistan ve Afganistan'daki ABD birlikleri tam anlamıyla İran'ı abluka altına almış oldu (Parsi, 2007: 240).

Bu nedenlerin yanı sıra, devrimin ilk yıllarında İran'ın Kürdistan ve Huzistan bölgelerinde baş gösteren etnik bazlı isyanlar, daha sonrasında Afganistan'da çıkan iç savaş ve siyasi belirsizlik ortamı, Saddam sonrası Irak'ın bölünmesi ve Suriye'deki iç savaş, savunma anlamında İran için nükleer enerjinin önemini artırmıştır. Bunlara ilaveten Hazar Denizi'nde ve Basra Körfezi'nde İran'ın haklarının korunması ve gaz ve petrolün güvenli bir şekilde taşınabilmesi için ülkenin nükleer enerjiye ihtiyacı vardır.

İran'ın savunma siyaseti politikalarında hiç kuşkusuz en dikkat çeken ülke İsrail'dir. İki ülke arasında 1979'dan beri süregelen güvensizlik ortamı, gerginliği tırmandıran karşılıklı açıklamalar ve en önemlisi İsrail'in bölgede nükleer silaha sahip tek ülke olması ve daha da önemlisi bu gücü gerektiğinde kullanmaktan çekinmeyeceğini her fırsatta tekrarlaması savunma anlamında İran'ın nükleer enerji isteğini daha da artırmıştır. Filistin, Lübnan ve Suriye'deki her olayın iki ülkeyi direk doğrudan karşı karşıya getirmesi bu konuyu daha da önemli bir hale getirmiştir. Tüm bunlara Suudi Arabistan'ın başını çektiği 'Sünni Bloğu', ayrılıkçı Kürt gruplar ve başta El Kaide ve İŞİD-Daeş olmak üzere radikal İslam terörizmi de eklendiğinde savunma politikası bağlamında nükleer enerjinin önemi daha da artmaktadır.

Savunma politikası konusunda altı çizilmesi gereken bir başka önemli faktör de Rusya'dır.⁵ İki ülke arasındaki ticaret hacmine ve Rusya'nın İran'daki Bushehr nükleer reaktörüne koyduğu katkıya rağmen Rusya ve İran arasında tam anlamıyla stratejik bir birliktelik sağlanamamasının pek çok önemli nedeni vardır. Öncelikle İran'ın resmi devlet ideolojisi ve Rusya'nın içerisinde bulundurduğu Müslüman nüfus ve Rusya'nın çekinceleri göz önünde bulundurulduğunda, iki ülke ideolojisinin 'iyi karışmadığı' söylenebilir. Rusya için esas önemli olan İran'dan çok bölgede devam eden mevcut durumu yani statükoyu korumaktır (Orlov & Vinnikov, 2005: 55). Ayrıca Rusya ve İran'ın ekonomik menfaatlerinin de her zaman uyuşmadığı bir gerçektir. İki ülke büyük gaz ve petrol üreticisi olduğu için aralarında bir rekabet mevcuttur. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iki ülke Hazar Denizi'nin yasal statüsü ve Hazar'daki hidrokarbon kaynaklarının küresel piyasalara taşınması konusunda da farklı rotaları savunmuşlardır (Bahgat 2006: 326).

Son zamanlarda İran'ın Rusya'ya tam olarak güvenememesinin başka önemli nedenleri de vardır. Öncelikle Rusya'nın özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da büyük özen gösterdiği 'denge siyaseti' İranlı yetkilileri rahatsız etmiştir. Rusya İran'ın nükleer silaha sahip olmasını istemediği gibi Batı dünyası ve İran arasındaki mücadelede taraf olmak istememektedir (Katz, 2006: 129). Ayrıca her yıl Moskova tarafından belirlenen ve içerisindeki ifadelerin özenle seçildiği "2016 Dış İlişkiler Doktrininde" Hindistan ve Çin 'stratejik ortak', Avrupa Birliği (AB) ise 'önemli finans partneri' olarak isimlendirilirken, İran ile ilişkilerin Güvenlik Konseyinin almış olduğu kararlar çerçevesinde şekillendirileceği belirtilmiştir (Foreign Policy Concept of the Russian Federation, MID 2016). Yine 2016 Dış İlişkiler Doktrini 95. Paragrafında yer alan "Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi ile İlişkiler" kısmında, Rusya'nın İran ile derin düşmanlığı bulunan

⁵ Rusya İran ilişkileri için bkz. Katz, M. N. (2012) Russia and Iran. *Middle East Policy*, 19(3). Fall. 54-64.

Suudi Arabistan önderliğindeki bu Konseyle stratejik işbirliği yapacağı ifadesi, İran ile olacak herhangi bir işbirliğini doğal olarak sınırlandıracak niteliktedir.

Özetlemek gerekirse uluslararası süper güçlerin ve bölgesel ülkelerin İran'ın 'kırmızı çizgilerini' çok kolay bir şekilde geçebilmeleri, İran'ın kendi güvenliği için sadece kendi kaynaklarına güvenebileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. İran'ın siyasi çıkarlarını koruması, 'güç dengesi' ve 'caydırıcılık' siyasetini efektif bir şekilde sürdürebilmesi ve değişen bölgesel ve bölge dışı tehditleri bertaraf edebilmesi için nükleer enerjinin savunma amaçlı kullanılması çok büyük önem arz etmektedir.

Üçüncü olarak İran ekonomisinin büyük oranda petrol geliri bağımlılığından kurtulup yeni teknolojilere yönelme politikası nükleer enerjinin önemini artırmıştır. İran'daki yaşam standartlarının yükselmesi ve daha temiz enerjiye ulaşma ihtiyacı da bu isteği desteklemiştir. Bu noktada İran'ın petrol üretiminin 1979 seviyesinin çok altında olduğunu belirtmekte fayda vardır (Abulof, 2014: 405). İran'ın gelecek 15 yıl içerisinde petrol ihraç eden ülkeler listesinde olmayacak olması ve petrol ve fosil enerji kullanımının çevreye verdiği zararlar da göz önünde bulundurulduğunda nükleer enerji kullanımı daha da cazip bir hale gelmiştir (Bowen & Kidd, 2004: 258).

Öte yandan İran'ın bilinen uranyum cevheri rezervlerinin 45 milyar varillik petrol kadar elektrik üreteceği tahmin edilmektedir (Tarock, 2006: 650). Bu rakam İran'ın iç tüketim için nükleer enerji üretmesi halinde iç tüketimde kullanılan petrol ve doğalgazın ihraç edilebileceğini göstermektedir. Böylelikle hem İran ekonomisi hidrokarbon fiyatlarındaki değişikliklerden daha az etkilenecek hem de yeni iş alanları yaratılmış olacaktır. İran'ın her yıl 600.000 yeni iş gücüne ihtiyacı olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu hamle oldukça önemlidir (Fakheri, 2017: 4). Ayrıca nükleer enerji petro-kimya endüstrisine göre daha karlı bir yatırımdır ve İran hükümetinin petrol şirketlerine verdiği yüksek sübvansiyon artık karşılanabilir oranlarda değildir. Dolayısı ile enerji harcamalarını dengelemek adına nükleer enerji kullanımı gereklidir. İran'ın nükleer enerji için gerekli olan uranyum kaynaklarına fazlasıyla sahip olması ve nükleer enerjiye sahip pek çok ülkenin aksine uranyum ithalat etme ihtiyacı olmaması önemlidir (Gharibabadi, 2009: 22). Bir başka ifade ile İran'ın nükleer enerji hammadde kaynaklarına sahip oluşu ülkeye eşsiz bir avantaj sağlamaktadır. İran nükleer enerji üretmeye başladığında bunu düşük maliyette yapabilecek ve böylelikle enerji ihraç edecek bir ülke olabilecektir (Moshirzadeh, 2007: 523).

Özetlemek gerekirse, İran'ın yükselen iç talebi karşılama, petrol ve doğal gaz gelirlerini artırması, enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve tıp dan tarıma kadar çeşitli alanlarda kullanılacak olması nükleer enerjiyi ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinin önemli bir bileşeni olarak öne çıkarmaktadır (Moshirzadeh, 2007: 523). Tüm bu nedenler İran'ın nükleer enerji elde etme çabalarını adeta 'kaçınılmaz' kılmaktadır.

İranlı Liderlerin Nükleer Enerji Siyaseti

Yukarıda da bahsedildiği gibi İran İslam Devrimi'ne kadar herhangi bir sorun teşkil etmeyen İran nükleer enerji siyaseti, çalışmaların yeniden canlanmaya başladığı 1997 yılından itibaren krize dönüşmüştür. Bu nedenle bu çalışmada 1997'den itibaren yönetimde olan üç cumhurbaşkanının; Seyit Muhammet Hatemi (1997-2005), Mahmut Ahmedinejat (2005-2013) ve Hasan Ruhani (2013-hâlâ devam ediyor) dönemi incelenmiştir.

İranlı liderlerin yaklaşımları siyasi kültür, siyasi düşünce ve kamuoyunun fikirlerini yansıttığından büyük önem taşımaktadır. Bir başka ifade ile liderlerin düşüncelerini ve politikalarını ülke siyasetinden ve sosyal yaşamından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Aynı zamanda İran siyasetinde dönem bazında değişiklik gösteren bakış açıları da liderlerin görüşleri üzerinden okunabilir. Kimi zaman oldukça radikal kimi zaman ise ılımlı olarak nitelendirilebileceğimiz bu bakış açılarının liderlerin siyasi diyalog, müzakere şekli ve icraatlarına da yansıdığını rahatlıkla söylenebilir. Son olarak İran nükleer enerji siyasetinin siyasi liderler üzerinden incelenmesi üzerine literatürde çok fazla yayın olmadığının da altını çizmek gerekir.

Muhammet Hatemi Dönemi İran Nükleer Enerji Politikaları (1997-2005)

İran’da değişimin ve reformist siyasetinin en önemli temsilcilerinden olan İran İslam Cumhuriyeti’nin 5. Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi 1997-2005 yılları arasında bu görevi sürdürmüştür. Bu noktada altı çizilmesi gereken ilk not, reformcu kanadın ilk lideri olan Hatemi’nin 23 Mayıs 1997 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 20 milyondan fazla oy olarak tüm oyların yüzde yetmişini almış olmasıdır. Bu derece yüksek oy oranı Hatemi’nin atacağı siyasi adımlarda ona güç ve güven sağlamıştır. Hatemi öncelikle siyasi reformlar yaparak müzakerelerde İran’ın ideolojik karakterini azaltmaya çalıştı (Amiri, 2006: 204). Cumhurbaşkanlığı, Meclis, yerel konseyler ve dini kurumlar arasında güç dengesini oluşturmaya ve medyanın bağımsız kalarak müzakerelerde hükümeti cesaretlendirmesi için çaba harcadı (Soltani & Amiri, 2010: 203).

İç siyasette yapılan reformlarla paralel olarak Hatemi dış siyasetini de “medeniyetler arası diyalog” (*dialogue of civilizations*) üzerine kurdu. Bu anlayış çerçevesinde Hatemi hem iç hem de dış politika anlayışını barışçıl var olma (peaceful co-existence) ve karşılıklı anlayış üzerine inşa etti (Halliday 2001:43). Bu bağlamda Hatemi’nin İran’ın ezeli düşmanı olarak gösterilen Suudi Arabistan dâhil olmak üzere “düşman edinmek bir beceri değildir, gerçek beceri düşmanları etkisizleştirmektir” söylemi ile komşu, bölgesel ve diğer ülkelerle olan gerginliği azaltma, yakın diplomatik ilişkiler sürdürme ve karşılıklı işbirliğine gitme politikası sergilemeye çalıştı (Takeyh, 2003: 22). Hatemi’nin bu politikaları nükleer enerji konusunda da belirli farklar yaratmayı başarmıştır. Hatemi, İran’ın devletler topluluğu ile olan ilişkilerini karşılıklı güven artırıcı tedbirler, uluslararası örgütlerle doğru ilişkilere dayandırmaya, işbirliğine ve İran’ı uluslararası sistemde kabul edilen bir aktör olarak sunmaya odakladı (Moshirzadeh, 2007: 527). Bir başka ifade ile çok taraflı diplomasi yürüterek olası bir krizi önlemeye çalıştı.

Hatemi’nin siyasi olarak yaşadığı şanssızlıkların en önemlisi ABD’nin Irak işgalini Haziran 2003’de tamamlamasının ardından tüm ilgisini İran’a yöneltmiş olmasıdır. İran’ın o dönemki ABD Başkanı George W. Bush tarafından Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenli” ülkeleri arasında gösterilmesi tüm dünya kamuoyu nezdinde İran’ı olumsuz etkilemiştir (Dupont, 2009: 96). Bu noktada Bush ve ABD’nin izlediği bir başka siyaset de Irak’ın işgali sonrası diğer Sünni Arap ülkelerinin tepkisini azaltmak ve dikkatleri İran’ın üzerine çekmek için İran’ın nükleer enerji çalışmalarını dünyanın en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak göstermesidir. Bu baskıların neticesinde sadece Batı dünyası ve ABD değil Rusya da İran’ın “Ek Protokolü” (Adjunct Protocol) imzalaması konusunda baskı yapmaya başlamıştır (Hashemi, 2006: 30). Bu baskılar sonucunda 21 Kasım 2003 tarihinde İran Ek Protokolü imzalamayı kabul etti. Kısaca özetlemek gerekirse, Ek Protokol nükleer santrallerin askıya alınmasını ve denetime açılmasını, santrifüj bileşenlerinin askıya alınmasını ve İran’da mevcut tüm tesisler ile ilgili uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasını ve IAEA’ye tüm bunları denetleme yetkisi veriyordu (Sabet, 2013: 78).

İran’ın Ek Protokolü imzalamasına rağmen ABD önderliğindeki Batı Avrupa ülkeleri İran’ın nükleer enerji faaliyetlerini tamamıyla durdurmasını talep etti (Hashemi, 2006: 30). İran’ın bu talebi kabul etmemesi üzerine görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Daha da dramatik olan gelişme ise ABD’nin müzakerelerdeki katı tavrı ve İran’ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak Haziran 2004’te yayınlanan Güvenlik Konseyi bildirisi sonrası İran’ın taahhütlerini artık üstlenmeyeceğini ilan etmesiydi. Üstelik bu süreçte Hatemi İran’ın gönüllü olarak santrifüj üretimini askıya almasını kabul etmişti.

Hatemi hükümeti sekiz yıllık iktidarı döneminde İran’ın nükleer davasının Güvenlik Konseyi’ne havale edilmemesi için olağan üstü bir çaba harcadı. Bu amaçla İran ve Batı ülkeleri arasındaki devam eden müzakerelere İran’a karşı tavrı belli olan ABD dâhil edilmemeye çalışıldı. Bu siyasetin bir sonucu olarak Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık AB3 olarak müzakerelere katıldı. Böylelikle Hatemi içerdeki ABD karşıtı siyasi gruplara karşı da denge siyaseti oluşturmaya çalıştı. 28 Ekim 2004’te yapılan Viyana görüşmelerinde AB3 İran’ın tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin daimi olarak askıya alınması konusunda ısrarcı oldu. Hatemi yönetimi bu öneriyi kabul etmemesine rağmen geçici veya gönüllü olarak zenginleştirme

faaliyetlerini askıya almaya hazır olduğunu beyan etti (Fitzpatrick, 2014: 72). Devam eden müzakereler sonucunda 4 Kasım 2004'de iki taraf arasında Paris Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca İran gönüllü olarak ve yasal bir taahhüt bulunmamakla birlikte uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme ile ilgili imalat, üretim, montaj, test etme, gaz santrifüjleri kurma ve Plütonyum'un ayrıştırılması ile ilgili faaliyetleri durdurmayı kabul etti (Afrasiabi & Kibaroglu, 2005: 260). Bunun karşılığında AB3 ticaret antlaşması ve işbirliği konusunda AB ile müzakerelere başlanacağını ve Dünya Ticaret Örgütü ile de müzakerelerin başlanmasını aktif olarak destekleyeceğini açıkladı. Bunlara ilave olarak AB3 İran'a terörizm ve terörist gruplarla mücadele etmede destek sözü verdi. Müzakerelerden bir hafta sonra İran tüm uranyum zenginleştirme tesislerinin faaliyetlerini askıya aldı (Kutchesfahani, 2006: 13).

Bu olumlu gelişmelere rağmen ABD önderliğindeki Batı ittifakının İran'ın nükleer enerji faaliyetlerini tamamı ile durdurmasını istemesi yeni bir krize yol açtı. 6 Şubat 2005'de IAEA, BM Güvenlik Konseyi'ne İran'a yaptırım yapılması konusunda rapor verdi. Bunun karşılığında Tahran IAEA'nın eylemlerini kınadı ve önceden uyarıldığı şekliyle IAEA'nın İran'daki tüm denetimlerini sona erdirmesini istedi ve iki yıl boyunca gönüllü olarak dondurduğu uranyum zenginleştirmesinin yeniden başlatıldığını açıkladı (Saikal, 2006: 193). Hatemi dönemi nükleer enerji siyasetini özetlemek gerekirse olumlu ve yapıcı siyasetin bir parçası olarak ilk olarak IAEA ile yapılan müzakerelerde tam ve sürekli işbirliği tercih edildi. Bu amaçla belirsiz noktaları çözmek için Ek Protokol kabul edilip uygulanarak ABD'nin süreci baltalaması engellendi ve İran'ın yasal konumu güçlendirilmeye çalışıldı. Ayrıca yine iyi niyetin bir göstergesi olarak uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetler gönüllü olarak askıya alındı ve İran'ın nükleer faaliyetlerinin ve teçhizatlarının denetlemesi için tüm ilgili kuruluşlara tam ve sınırsız erişim izni verildi. Tüm bu çabalara rağmen Batının özellikle ABD'nin önlemleriyle müzakere fırsatından yararlanmaması Hatemi hükümetinin önünü tıkamış oldu. Nükleer enerji sorununun barışçıl yollarla çözülmesi için büyük çaba harcayan Hatemi, özellikle ABD tarafından öne sürülen İran'ın nükleer silah elde etmek için gizli çalışmalar yaptığı iddialarının gölgesinde kaldı (Mousavian, 2012: 6). Batı ülkelerinin Hatemi dönemindeki müzakere stratejisi nükleer faaliyetleri tamamı ile durdurmak üzerine kurulmuştu. Bunu başarmak için de İran'a yönelik devamlı baskı oluşturuldu. Amaç böyle olunca Hatemi döneminde üç antlaşma imzalanmasına rağmen (Sa'dabad, Brüksel ve Paris) nihai sonuca ulaşılamadı.

Hatemi'nin olumlu siyasetine karşın Batı dünyasının İran'dan daha fazla taviz beklemesi iç siyasette de Hatemi'yi çok duruma düşürdü. IAEA'nın müfettişlerinin nükleer silah programı hakkında herhangi bir kanıt bulamamalarına rağmen Hatemi'nin Batılı politikacıları ikna etmeyi başaramaması ilginç bir ikilemdi. Bu bağlamda muhafazakarların Hatemi'ye karşı yaptığı ana eleştiri dış ilişkilerde sergilediği uzlaşıcı ve yapıcı çabalara rağmen bir sonuca ulaşamamasıydı. Hatemi'nin Batılı ülkeleri 'yatıştırmak' adına verdiği tavizlere rağmen karşı tarafın İran'ın Basra Körfezinde'ki en güçlü ülke olarak nükleer enerji edinme hakkını, ekonomik ve teknolojik ihtiyaçlarını tanımaması Hatemi'yi zor durumda bıraktı (Moshirzadeh, 2007: 537). Muhafazakâr kesimlerin yaptığı bu eleştirilerin bir sonraki seçimlerde Mahmud Ahmedinejat'ın seçilmesinin önünü açtığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, Hatemi dönemi nükleer enerji siyasetinin üç temel prensibe dayandığını söylenebilir.

1. Medeniyetler arası diyalog siyasetinin yürütülmesi ve komşu, bölgesel ve diğer ülkelerle olan gerginliği azaltma, yakın diplomatik ilişkiler sürdürme ve karşılıklı işbirliğine gitme politikası.
2. İran'ın yasal konumu güçlendirmek için uluslararası ilişkilerinin 'şeffaflık' prensibi üzerine oluşturulması, nükleer enerji faaliyetleri ile ilgili tüm şüphe ve belirsizlikleri ortadan kaldırmak için IAEA ile sürekli işbirliği yapılması ve uluslararası kamuoyunun 'barışçıl nükleer tezi' bağlamında ikna etme çabası.
3. İran'ın iyi niyetini göstermek ve ABD'nin süreci baltalamasını engellemek için uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerin yasal bir zorunluluk şartı olmadan gönüllü olarak askıya alınması.

Mahmud Ahmedinejat Dönemi İran Nükleer Enerji Siyaseti (2005-2013)

Mahmud Ahmedinejat'ın İran İslam Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı olması ile birlikte nükleer müzakereler konusunda büyük değişiklikler yaşandı. Hatemi döneminde sonuca ulaştırılmayan nükleer krizde yeni bir sürece girildi. Nükleer enerji konusunda Hatemi'den çok farklı bir bakış açısına sahip Ahmedinejat İran'ın nükleer enerjiye sahip olmasını vazgeçilmez bir hedef olarak tanımladı. Bu yaklaşım Ahmedinejat hükümetinin amacına ulaşması için çeşitli taktikleri uygulanmasının yolunu açtı ve bölgede güvenlik krizinin başlamasına vesile oldu.

Ahmedinejat göreve gelir gelmez katıldığı BM'nin Eylül 2005'de New York'ta yapılan altmışıncı yıldönümü zirvesinde, İslam dininin KİS'lere karşı olduğunu belirtmiş ve İran'ın hiçbir zaman KİS üretme amacında olmadığını vurgulamıştı (Saikal, 2006: 194). Bununla birlikte nükleer teknoloji edinmenin İran'ın "vazgeçilmez hakkı" olduğunu vurgulayan Ahmedinejat "İran'ın nükleer sırlarını diğer Müslüman ülkelerle paylaşma arzusunun altını çizdi ve diğer devletleri ve özel şirketleri İran'ın nükleer programına yardım etmeye davet etti (Saikal, 2006: 194).

Ahmedinejat, Hatemi dönemindeki dış politikanın son derece 'pasif' olduğuna inandığı için aktif bir diplomasi takip edilmesi gerektiğine inanıyordu (Salamati 2015: 189). Ahmedinejat'a göre Batı'ya yönelik pasif politika ve esneklik gösterilmesi İran'ı zayıflatmış ve daha büyük sorunlarla karşılaşılmasına neden olmuştu (Salamati 2015: 189). Bir başka ifade ile Ahmedinejat kendinden önceki başkanların Batı ülkeleri ile yürütülen müzakerelerde İran tarafının zafiyetinden dolayı konunun hukuki boyutundan çıkarılıp siyasi bir meseleye dönüştürüldüğünü ve böylelikle İran'ın siyasi olarak zayıfladığını düşünüyordu (Saikal, 2006: 196). Ahmedinejat İran'ın nükleer konudaki duruşunu yumuşatsa bile, Bush yönetiminin İran'da hala bir rejim değişikliği politikası izleyeceğine inanmaktaydı (Saikal, 2006: 196). Bu nedenlerden dolayı İran'ın barışçıl nükleer teknolojiye erişim hakkını kullanması için daha değişik bir siyaset sergilemesi gerekiyordu ve neticesinde Avrupa ülkeleri ile yapılan müzakere taktiklerinde büyük değişiklikler yapıldı. Ahmedinejat'ın siyasi söylemi bağımsızlık ve adalet kavramları üzerine kurulmuştu. Ahmedinejat'e göre İran uygar, ileri ve gelişmiş bir ülke olarak barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olma hakkına sonuna kadar sahipti ve bunu Batı'nın inisiyatifine bırakmak zorunda değildi.

Çifte standart vurgusu olarak Ahmedinejat uluslararası örgütlerin Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin araçları olduklarını ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün uluslararası sistemin doğasını değiştirmediklerini vurguluyordu (Amiri, 2006: 204). Ahmedinejat'ın eleştirilerinin merkezinde büyük güçlerin veto hakkı olduğu BM Güvenlik Konseyi vardı ve başta ABD olmak üzere büyük güçler Güvenlik Konseyi'ni kendi amaçları doğrultusunda kullanıp diğer ülkelerin egemenlik haklarına müdahale ediyorlardı (Amiri, 2006: 204). Bu bağlamda dış güçlerin İran'ın nükleer enerji politikalarına müdahale etme hakkı yoktu. Ahmedinejat ayrıca İran nükleer enerji konusu ile İslam dünyasına yapılan haksızlıklar arasında bir bağ kurmayı başardı. Her ne kadar bu söylemi Suudi Arabistan tarafından destek görmese de Batı'nın küstahlığı ve emperyalizmi ile İran'a yapılan adaletsizlik arasında kurduğu bağlantı bölgede destek gördü (Barzegar, 2009: 28).

Ahmedinejat nükleer silaha sahip olan İsrail'i yalnızca İran için değil tüm İslam dünyası için bir tehdit olarak görüyordu (Takeyh, 2004: 53). Ahmedinejat'a göre İsrail'in nükleer silaha sahip olduğu bir coğrafyada İran'ın nükleer enerji elde etme en doğal hakkıydı. Bu nedenle ABD ve müttefikleri tarafından İran'a karşı 'nükleer apartheid' politikası izlediğini ve ABD'nin İsrail, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelere nükleer silah elde etmede yardımcı olurken, İran'a barışçıl kullanım için bile izin vermemesini sert biçimde eleştirdi (Saikal, 2006: 199). Ahmedinejat'a göre Ortadoğu'da tam bir nükleer silahsızlanma bölgesi oluşturulmalı ve İsrail'de dahil olmak üzere hiçbir ülke KİS'na sahip olmamalıydı (Saikal, 2006: 196).

Dış politikadaki en büyük değişikliklerden bir tanesi de İran'ın ABD'nin çıkarlarına karşı militan gruplara verdiği desteğin müzakerelerde avantaj sağladığına inanılmasıydı (Barzegar, 2010a: 178). Bu görüş Batılı müzakerecilerin İran'ın diğer yerel konularda eleştirmesinin yansırı ülkenin özellikle İslam ülkeleri ile

ilişkilerinin de zedelenmesine neden oldu (Kaye & Wehrey 2007: 112). Ahmedinejat'ın bir başka önemli hamlesi de ülkenin nükleer enerjiye sahip olma meşruiyetini savunmak için kamuoyunu mümkün olan en iyi şekilde kullanmaya çalışmasıydı. Ahmedinejat hükümeti ülkenin siyasi grupları, örgütleri, aydınlar, orta ve alt sınıflar arasında nükleer enerji siyaseti konusunda birlik oluşturmayı başardı (Barzegar, 2009: 28).

Ahmedinejat'ın İran nükleer müzakerelerinin kaderini değiştiren üç hamlesi oldu. Yukarıda bahsettiğimiz bazı olumsuz icraatlarına rağmen bu iki hamlenin oldukça büyük farklar yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ahmedinejat hükümeti Batılıların, İsrail ve ABD'nin rehberlik ettiği lobi faaliyetleri neticesinde müzakereleri kasıtlı olarak uzatmayı planladığını ve İran'ı pasif bir hale getirdiklerine inanıyordu (Ojaghlou, 2007: 23). Dolayısıyla müzakere süreci Avrupa ülkelerin inisiyatifinden alınıp yasal-politik bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldı. Bu amaçla Ahmedinejat müzakerelerle ilgili bir biri ardına üç evrim gerçekleştirildi.

Birinci evrim olarak nükleer müzakerelerin artık sadece 3 AB üyesi ile sınırlı olmayacağı kararıydı. Ahmedinejat'ın çabaları sayesinde nükleer müzakerelerde katılımcı devletlere BM Güvenlik Konseyinin Avrupalı olmayan iki daimi üyesi de dâhil edildi. Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin müzakerelere katılmasıyla adeta bir 'Doğu Cephesi' oluştu ve bu strateji sayesinde müzakerelerin de kaderi değişmiş oldu. Ahmedinejat'ın 'Doğu Cephesi' hamlesi sayesinde Rusya ve Çin ile sadece askeri, ekonomik ve diplomatik bağlar kurulmakla kalmadı aynı zamanda Güvenlik Konseyinde de İran'a karşı alınabilecek önemli yaptırım ve askeri müdahale kararlarının da önüne geçilmiş oldu (Barzegar, 2009: 28).

İkinci olarak İran'ın nükleer meselesi siyasi alanın dışına çıkarıldı ve sadece hukuksal zemine oturtulmaya çalışıldı. Bunun için de IAEA'nın denetimi altında olan tüm müzakerelerin dörtlü belgelere (NPT, Ajans Statüsü, Güvenlik Önlemleri ve Ek Protokol) dayandırılma şartı getirildi. Üçüncü olarak da İran'ın nükleer yakıt döngüsünün sürdürülebilmesi için daha önce gönüllü olarak askıya alınan nükleer faaliyetlerin yeniden etkinleştirilmesi kararı alındı.

Ahmedinejat'ın yükselişi ve İran'ın nükleer enerji siyasetinin değişmesi Batı dünyasında şüpheyle karşılandı (Ritcher & Barnea, 2009: 48). ABD ve AB ülkeleri İran'ın Paris Antlaşmasından çıkmaması için daha fazla siyasi-ekonomik baskı uygulamaya başladılar. Yanıt olarak Ahmedinejat hükümeti nükleer faaliyetlerin gizli tutulması ve NPT'den ayrılma kararı aldı. Bunun neticesinde nükleer enerji müzakereleri askıya alınmış oldu.

Kısaca Ahmedinejat dönemi nükleer enerji politikalarını şu şekilde özetlenebilir:

1. Uluslararası kamuoyunu İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl amaçlar için kullanma istediğine ikna etmek yerine İran'ın tezlerini savunmak için aktif bir diplomasinin tercih edilmesi.
2. Nükleer müzakerelere BM Güvenlik Konseyi'nin 'Asya Kanadını' da dâhil ederek Batı'nın İran'a karşı olan tutumlarına adeta 'meydan okumak' ve 'Doğu Cephesi' oluşturmak ve böylelikle Güvenlik Konseyinde İran'a karşı alınabilecek önemli yaptırım ve askeri müdahale kararlarının önüne geçilmesi.
3. İran'ın nükleer enerji programını ne pahasına olursa olsun hızlandırmak ve bunun neticesinde İran'ın BM Güvenlik Konseyi, ABD ve müttefikleri tarafından baskı altına alınması ve yaptırımların uygulanması.

Hasan Ruhani Dönemi İran Nükleer Enerji Siyaseti (2013-Günümüz)

Daha önce İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'nden sorumlu olan ve İran'ın nükleer müzakerelerinin başlamasının ardından uluslararası düzeyde sorumlu olan Hasan Ruhani 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı seçildi. Ruhani İran'ın barışçıl nükleer güce sahibi olmasını isteyen ve nükleer gücü savaş ve savunma silahı olarak görmeyen gruptaydı. Bu nedenle seçim kampanyası sırasında sürekli olarak İran'ın nükleer krizinin çözülebileceğinden bahsetti ve bunda da başarılı oldu.

Ahmedinejat döneminde artan uluslararası yaptırımların etkisiyle İran ekonomik açıdan zayıflamıştı. Bunun yanı sıra Ahmedinejat'ın bazı söylemleri nedeniyle uluslararası camianın İran'a olan güveninin de azaldığı

söylenbilir. Böyle bir sosyo-ekonomik ortamda görevi devralan Ruhani'nin İran'ın nükleer enerji hedeflerinin hiçbir şekilde askeri amaçlar için kullanılmayacağı yönündeki açıklamaları müzakerelerin yeniden başlatılması için gerekli zemini sağladı (Zarif, 2014: 56). Bir başka ifade ile Ruhani'nin nükleer krizin çözümüne yönelik çabaları müzakere sürecinde yeni ufuklar açtı. Başkanlığa seçilmesi ile birlikte İran ile Batı ülkeleri arasında yeni bir görüşme turunun başlayacağı düşünülüyordu. Nitekim öyle de oldu. Ruhani cumhurbaşkanlığı seçimlerinden hemen sonra P5+1 ile müzakerelere mümkün olduğunca çabuk başlamayı istediğini açıkladı. Diğer liderlerden farklı olarak müzakereleri sürdürme sorumluluğu doğrudan dışişleri bakanlığına devredildi ve bu görevi Dr. Muhammed Cevat Zarif üstlendi. Ruhani'nin olumlu tavrı ABD'den de çağrı buldu ve Eylül 2013'te Ruhani ve Obama telefon görüşmesi yaptı. Bu konuşma iki ülke liderleri arasında son 30 yılda yapılan ilk görüşmeydi (BBC News, 2013).

Ruhani'ye göre, İran'ın pozisyonlarından tamamıyla çekilmesi mantıklı değildi. Batılı ülkelerin İran'ın nükleer kapasitesinden tamamıyla vazgeçmesini ve sürekli olarak Batı'daki nükleer bilginin tüketicisi olmasını beklemesi yanlıştı. Üstelik halı hazırda İran ağır su üretiminin ve sarı pastanın bir kısmını başka ülkelere satabilecek derecede nükleer kapasiteye ulaşmış bir ülkeydi (Mousavian, 2012: 24). Bunların yanı sıra yakıt üretimi ve teknoloji gelişimi için İran'ın nükleer teknolojiye ihtiyacı vardı. Ruhani'ye göre nükleer sorun Batı'nın İran'a baskı yapması için önemli bir bahane oluşturuyordu. P5+1 ile İran arasında bir güvensizlik duvarı olduğu açıktı ve bu nedenle diyalog ve müzakerelerin krizi çözmenin tek yolu olduğunu vurguladı. Ruhani bu görüşünü şu şekilde ifade etmişti:

ABD'nin İran'ı boykot etmek ya da askeri bir müdahalede bulunmak için her zaman aradığı başka bir alaycı düşünce vardı ve nükleer sorun onu terk etmemek için önemli bir bahaneydi...Fakat sabır göstererek (Uluslararası Atom) ajans ve Avrupa ile sorunları çözebileceğimize ve bir şekilde anlaşabileceğimizi düşünüyorum (Ruhani, 2011: 154).

Bu nedenlerle Batılı ülkeler İran'ı tehdit etmek veya konuyu siyasallaştırmak yerine diyalog kapılarını açmalı ve rasyonel müzakere yoluna devam edilmeliydi. Bu noktalardan yola çıkarak Ruhani İran'ın gerçeklerinde dünyayı anlamaya çalıştı ve müzakerelerde dış politikanın ne kadar önemli olduğunu fark etti. Neticesinde Ruhani konstrüktivist bir siyaset izledi ve uluslararası müzakerelerde kullanılan söylem ve literatür değişti. Muhafazakar kesimlerden tepki almasına ve İran'ın nükleer enerji faaliyetlerini durdurduğu eleştirilerine rağmen öncelikle Batılı müzakerecilerin İran'ın nükleer silah sahibi olmaya istekli olmadığını düşünmesini istedi. Bu amaçla Zarif, İran ve P5+1 arasındaki görüşmeler sırasında İran'ın NPT'ye katılımına ve Ek Protokol'ün kabul edilmesine sıkça vurgu yaptı (Zarif, 2014: 54). Ruhani aynı zamanda İran nükleer krizinin çözümünün iki taraf arasında ticareti genişletecek olmasının yanı sıra askeri harcamaların da azaltılması için bir fırsat olduğunu biliyordu. Ruhani'ye göre İran'ın nükleer silahlara ilgisi ve ihtiyacı yoktu. İran nükleer silah elde etmeye çalışması halinde Körfez ülkeleri bunu tehdit olarak algılayıp karşı hamlede bulunacak ve böylelikle İran daha az güvende olacaktı (Zarif, 2014: 58).

Ruhani'nin nükleer enerji krizi konusunda uzlaşa sağlanması için attığı ikinci adım müzakerelerin çok boyutlu açıdan ele alınmasıydı. Nükleer krizin çözümünde dört komitede (ekonomi, dış politika, iç politika ve sosyal konular) 20 çalışma grubu oluşturuldu ve bu çalışma gruplarında İran'ın bilinen ve iyi eğitilmiş uzmanları ve akademisyenler yer aldı. Hiç kuşkusuz pek çok sorunun çözülmesinde bu komiteler önemli rol oynadı. Batı ülkelerinin görüşlerini İsrail devletinin provokasyonlarının ve bölgesel rakiplerinin manipülasyonlarının bir sonucu olarak gören Ruhani, müzakerecilerin kazan-kazan sonuçlarını düşünmesi için aktif bir siyaset sergiledi. Bu amaçla Ruhani uluslararası toplumun dikkatini İran'ın nükleer enerji krizine odaklaması için çalıştı ve Hatemi ile Ahmedinejat'ın da sık sık vurguladığı gibi müzakerelerin siyasi olarak değil yasal olarak tartışılması gerektiğinin altını çizdi.

Müzakerelerde olumlu sonuçlara yaklaşıldığında muhafazakar kesimlerin süreci baltalamaması için Ocak 2015'de Ruhani ülkeyi ilgilendiren 'önemli' konularda referanduma gidebileceğini belirtti (Bowen & Moran,

2015: 693). Böylelikle nükleer enerji müzakereleri muhafazakarların ulaşabileceği bir noktadan öteye taşıyarak kamuoyunun inisiyatifine bıraktı.

Son olarak, Ruhani döneminde olumlu sonuçlanan müzakerelerde dini lider Ali Hüseyin Hamaney'in desteğinin de altı çizilmesi gerekir. 1981-89 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan ve 1989'dan itibaren de İran'ın dini lideri olarak görevde olan Hamaney, Ahmedinejat'ın ABD ve İsrail karşıtı söylem ve duruşunu destekliyordu (Khalaji, 2015: 63). Ancak Ahmedinejat'ın şaibeli 2. Cumhurbaşkanlığı seçimi, halk arasında artan huzursuzluk, artan ekonomik baskılar, Arap Baharı ve İran'a karşı askeri müdahale olasılığı Hamaney'i nükleer politikalarda değişiklik yapılması gerektiğine ikna etti (Khalaji, 2015: 64). Bir başka ifade ile Hamaney muhafazakar azınlık yerine nükleer anlaşma yanlısı olan çoğunluk ve Ruhani'yi destekleyerek pragmatist bir tutum sergiledi (Hurst, 2016: 554). Bu amaçla Ali Hamaney KİS'lerin İslam inancına göre haram olduğunu ve Kur'an'ın bunu yasakladığını sık sık vurguladı (Behraves, 2011: 338).

Sonuç olarak Hasan Ruhani'nin nükleer enerjiye sahip olma görüşü nükleer silahların İran'ın savunma doktrininde yer almadığı ve askeri anlamda bir fırsat olarak görülmediği, dolayısı ile bir tehdit unsuru içermediği şeklinde özetlenebilir. Bu noktadan yola çıkarak konstrüktivist bir siyaset izleyen Ruhani nükleer risklerle ilgili olarak uluslararası kaygıları anlamaya çalıştı. 2008'den beri sonuçsuz kalmış müzakerelerin yeniden canlanması için büyük çaba harcadı. P5+1 ile yakından temas kurarak şartları siyasal ekseninden çıkarıp hukuksal eksene yönlendirdi ve bu eksen üzerinden kurduğu siyasi anlayış müzakerelerde başarıyı getirdi.

Sonuç Yerine: İran'ın Nükleer Enerji Siyaseti; Sonu Belli Olmayan Çetrefilli Bir Yol

İran'ın nükleer enerji siyaseti konusu pek çok ikilemi de içinde barındırmaktadır. Şah döneminde ABD'nin Sovyetler Birliğine karşı 'nükleer güç kuşağı' ve 'iki kolonlu' Basra Körfezi'ni koruma siyasetinin önemli bir aktörü olan İran'ın nükleer enerji faaliyetleri hiçbir zaman bir tehdit olarak görülmedi. İran'ın nükleer enerji altyapısını hazırlayan ABD ve Batılı ülkeler İslam Devrimi sonrası İran'ın faaliyetlerini nükleer silah üretmek için başladığı tehlikeli bir proje olarak dünya kamuoyuna tanıttı ve bu konu dünya gündeminin en önemli konularından biri haline geldi. ABD, İslam Devriminden beri İran'ı Ortadoğu politikalarını tehdit eden en önemli güç olarak kabul etmekte ve 'sistem dışına' itmek istemektedir. İlgili tarafların itilaflarının oldukça eski ve çetrefilli bir tarihi olması ve aralarında hemen hemen her konuda ciddi fikir ayrılıkları olması, nükleer enerji konusuna başka bir boyut katmaktadır.

İslam Devrimin siyasal ideolojisi, savunma politikası ve ekonomik sebepler 1979 sonrası İran'ın nükleer enerjiye sahip olmak istemesinin temel nedenleridir. Bir başka ifade ile İranlı liderler nükleer enerjinin ekonomik, politik ve askeri açıdan İran'ın egemenliğini güçlendirecek olacağına inanmaktadır. Başta ABD tarafından olmak üzere uluslararası boykot ve izolasyonlara maruz kalan İran'ın İslam Devrim'den hemen sonra Saddam Hüseyin'in saldırısına maruz kalması, bölgesel iç isyanlar, komşu ülkelerdeki çatışmalar ve siyasi istikrarsızlık ortamı İranlı liderlerin bu düşüncesini güçlendirmiştir. İran'ın siyasi çıkarlarını koruması, 'güç dengesi' ve 'caydırıcılık' siyasetini etkin bir şekilde sürdürebilmesi, değişen bölgesel ve bölge dışı tehditleri bertaraf edebilmesi ve hızla çoğalan nüfusunun ihtiyaçlarını daha güvenli ve verimli bir şekilde karşılayabilmesi için nükleer enerjiye olan ihtiyacı artmıştır. Bir başka ifade ile İran, ABD destekli sekiz yıllık Irak saldırısından ve daha sonra yine ABD merkezli ambargolardan ekonomik kaynakları ve altyapısı sayesinde ayakta kalabilmiştir. Bu açıdan nükleer enerjinin ülkenin ekonomisinin güçlenmesi adına kullanılması büyük önem taşımaktadır.

İran'ın nükleer enerji siyasetini anlamada, İranlı liderlerin yaklaşımları siyasi kültür, siyasi düşünce ve kamuoyunun fikirlerini yansıttığından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda 'nükleer kriz' döneminin üç Cumhurbaşkanı'nın siyasetleri incelenmiştir. Uluslararası sistemdeki çifte standart vurgusu ve barışçıl amaçlarla nükleer teknolojiyi kullanma hakkı bu üç lider döneminde de İran'ın nükleer enerji siyasetini şekillendiren iki söylem olmuştur. Bununla birlikte üç Cumhurbaşkanı'nın siyasetleri belli noktalarda farklılık da göstermiştir.

1995 yılında reformist kanadın adayı olarak seçimleri kazanan Hatemi müzakerelerdeki belirsiz noktaları çözmek için ek protokolü kabul etmiş ve uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetleri gönüllü olarak

askıya almıştır. Bunlara ilave olarak nükleer faaliyetlerinin denetlemesi için tüm ilgili kuruluşlara tam ve sınırsız erişim izni de vermiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen uluslararası ve bölgesel gelişmeler ve özellikle Irak'ın işgali sonrası ABD'nin tüm dikkatini İran'a yöneltmesi ve iç siyasette de Dini Lider Hamaney ve muhafazakâr grupların Hatemi'ye çok fazla taviz verdiği yönünde yaptığı baskılar istenilen sonuçların alınmasını engellemiştir.

Hatemi dönemi siyasetinin Batı'ya yönelik pasif politikası ve gösterdiği esnekliğin İran'ı zayıflattığına inanan Ahmedinejat, bu nedenden dolayı konunun hukuki boyuttan çıkartılıp siyasi bir meseleye dönüştürüldüğünü düşünüyordu. Ahmedinejat'ın siyasi söylemi bağımsızlık ve adalet kavramları üzerine kurulmuştu. Batı kamuoyunda oldukça olumsuz bir imajı olmasına rağmen İran nükleer enerji müzakerelerinin kaderini Ahmedinejat'ın diplomasi hamleleri değiştirmiştir. Özellikle müzakere sürecinin Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin inisiyatifinden alınıp yasal-politik bir çerçeveye oturtulması ve BM Güvenlik Konseyi'nin 'Asya Kanadının' da müzakerelere dahil edilmesi sonraki dönem için İran'a siyasi avantajlar sağlamıştır.

Ahmedinejat'dan sonra göreve gelen yine reformist kanadın temsilcisi Hasan Ruhani konstrüktivist bir siyaset anlayışı ile nükleer risklerle ilgili olarak uluslararası kaygıları anlamaya çalışmıştır. 2008'den beri sonuçsuz kalmış müzakerelerin yeniden canlanması için büyük çaba harcayan ve P5+1 ile yakından temas kurarak şartları siyasal ekseninden çıkarıp hukuksal eksene yönlendiren Ruhani'nin bu siyasi anlayışı müzakerelerde başarıyı getirmiş ve 2015 yılının Temmuz ayında İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan nükleer müzakereler 'tarihi uzlaşya' sonuçlanmıştır.

Son gelişmelere baktığımızda, Lozan'da varılan antlaşmanın gidişatını denetlemekle görevli IAEA'in şu ana kadar İran'ın tüm şartlara uyduğunu açıklamalarına rağmen, Donald Trump Başkanlığındaki ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmiş olması, İran'a karşı yönelttiği tehditler ve uygulamaya başladığı yeni yaptırımlar tehlike çanlarının yeniden çalmasına neden olmuştur. Trump'ın İran'ın "teröre en fazla destek veren" ülkelerden biri olduğunu iddia etmesi, İran Devrim Muhafızları'nı da yaptırımlar kapsamına alması, İran'la iş yapan şirketlere kontratlarını sonlandırmaları için 180 gün süre vermesi vs. tansiyonu yeniden yükseltmiş ve ABD'nin bu kararının istikrarsızlığa ve yeni çatışmalara sebep olabileceğini göstermiştir. Buna karşılık, İran devlet başkanı Ruhani'nin Devrim Muhafızları da dahil olmak üzere İran'ın askeri gücüne yönelik her türlü eyleme karşılık verileceğini ifade etmesi ve İran'ın milli çıkarları tehlikeye sokulup karşı tarafların yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde İran'ın gereken yanıtı vereceğini vurgulaması (Guardian 2017) bu konuyu uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmaya devam etti.

Bu gelişmelerin ampirik sonuçları olarak İran ile varılan nükleer anlaşma neticesinde kaldırılan yaptırımların tamamının ABD tarafından Kasım 2018'de yeniden uygulamaya konulması petrol satışlarından tüm enerji sektörüne, bankacılıktan deniz taşımacılığına kadar, İran ekonomisine en çok zarar verebilecek sektörleri kapsamaması krizin boyutunu daha da artırmıştır. Bunlara ek olarak, Mayıs 2019'da Umman Körfezi'nde iki petrol tankerindeki patlamalardan ve patlamaların ardından gözlem uçuşu yapan bir Amerikan insansız hava aracını düşürülmeye çalışılmasından ABD'nin İran'ı sorumlu tutması, bu olayların hemen ertesinde ABD'nin İran'ın silah bilgisayar sistemlerine siber saldırı düzenlemesi ve 1 Temmuz 2019'dan itibaren İran'a karşı yeni "büyük yaptırımları" devreye koyacağını açıklaması iki ülke arasında son dönemde yaşanan gerilimin daha da artacağını ve olası savaş senaryolarının daha da alevleneceğini göstermektedir.

Son olarak İran'ın yabancı yatırımcıları ikna etmekte yetersiz kalışı, İran'ın mal varlıklarının tam olarak serbest bırakılmaması, Amerikan Senatosunun uygulamaya devam ettiği yeni yaptırımlar, ülkede baş gösteren ekonomik sıkıntılar bu sorunun ne kadar 'canlı' olduğunun ve İran nükleer enerji siyaseti konusunun sonu belli olmayan çetrefilli bir yol olarak devam edeceğini bize göstermektedir. İran'la varılan nükleer anlaşmanın Trump'ın düşündüğünden daha sağlam bir anlaşma olup olmadığı ve geriye kalan taraflar tarafından ne kadar süre devam ettirileceği sorusu ise İran nükleer enerji konusunun uluslararası bir kriz olarak devam edip etmeyeceğine önemli bir yanıt teşkil edecektir.

Kaynakça / References

- Abulof, U. (2014). Revisiting Iran's nuclear rationales. *International Politics*, 51, 404–415.
- Afrasiabi, K. & Kibaroglu, M. (2005). Negotiating Iran's Nuclear Populism. *The Brown Journal of World Affairs*, 12(1), Summer / Fall, 255-268.
- Amiri, A. (2006). *The Foreign Policy of Islamic Republic of Iran*. Tehran: Oloome Novin.
- Barber, L. (2013). "Iran nuclear activities and threats." *Financial Times*, Kasım 29, (18.03.2017) <http://www.ft.com>
- Barzegar, K. (2009). The Paradox of Iran's Nuclear Consensus. *World Policy Journal*, 26(3), Fall, 21-30.
- Barzegar, K. (2010a). Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam. *The Washington Quarterly*, 33(1), 173-189.
- Barzegar, K. (2010b). The Iranian quagmire: How to move forward. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 66(6), 109–114.
- BBC News (2013). "Iran nuclear: Obama and Rouhani speak by phone." 28 Eylül. (01.03.2017). <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24304088>
- Behraves, M. (2011). A Crisis of Confidence Revisited: Iran-West Tensions and Mutual Demonization. *Asian Politics & Policy*, 3(3), 327–347.
- Bowen, W. & Kidd, J. (2004). The Iranian nuclear challenge. *International Affairs*, 80(2), 257-276.
- Bowen, W. & Moran, M. (2015). Living with nuclear hedging: The implications of Iran's nuclear strategy. *International Affairs*, 91:4, 687–707.
- Bowman, B. L. (2008). The 'Demand-Side': Avoiding a Nuclear-Armed Iran. *Orbis*, 52(4), 627-642.
- Dupont, P. E. (2009). The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis. *Central European Journal of International & Security Studies*, 3(1), 95-110.
- Entessar, N. (2009). Iran's nuclear decision-making calculus. *Middle East Policy*, 16(2), Summer, 26-38.
- Fakheri, M. (2017). Iran nuclear deal: From nationalism to diplomacy. *Asia Education and Development Studies*, 6(1), 2-16.
- Fitzpatrick, M. (2014). Overwhelming Global Vote for the Iran Nuclear Deal. *Survival*, 56:1, 71-75.
- Gharibabadi, K. (2009). *Iran's Nuclear Program: Fundamental Reality*. Tehran: Institute of Publications and Printing of the Ministry of Foreign Affairs of Iran.
- Guardian (2017). *Iran's Nuclear Deal*. 13 Ekim. (28.02.2017). <https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress>
- Halliday, F. (2001). Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change. *Middle East Report*, 220, 42-47.
- Hashemi, S. H. (2006). *Iran's Nuclear Case Study: Historical Process and Theories*. Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.

- Hurst, S. (2016). The Iranian Nuclear Negotiations as a Two-Level Game: The Importance of Domestic Politics. *Diplomacy & Statecraft*, 27:3, 545-567.
- Işıksal, H. (2018). Political Chaos in Iraq, ISIS and Turkish Foreign Policy: The High Cost of the Westphalian Delusion. İç. Işıksal, H., & Göksel, O. (eds.) *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*. New York: Springer. 83-103.
- Katz, M. N. (2006). Putin, Ahmadinejad and the Iranian Nuclear Crisis. *Middle East Policy*, 13(4), 125-131.
- Katz, M. N. (2012) Russia and Iran. *Middle East Policy*, 19(3), Fall, 54-64.
- Kaye, D. D. & Wehrey, F. M. (2007). A Nuclear Iran: The Reactions of Neighbours. *Survival*, 49:2, 111-128.
- Khalaji, M. (2015). Great Expectations: Iran after the Deal. *The Washington Quarterly*, 38:3, 61-77.
- Kibaroglu, M. (2006). Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power. *Middle East Journal*, 60(2), 207-232.
- Kutchesfahani, S. (2006). Iran's nuclear challenge and European diplomacy. *EPC Issue Paper*, No.46, 1-22.
- Milani, A. (2010). The Shah's atomic dreams. *Foreign Policy*. 29 December. (01.03.2017). <http://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/>
- Moshirzadeh, H. (2007). Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy. *Security Dialogue*, 38(4), 521-543.
- Mousavian, H. (2008). *Supplementary Protocol and Strategy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Strategic Research Center.
- Mousavian, H. (2012). Promotion Treatise: Analysis of Iran's Nuclear Policy from the Beginning of the Crisis to the Change of the Nuclear Team. *Carnegie Endowment of International Peace*, Washington, D.C.
- Orlov, V. A. & Vinnikov, A. (2005). The great guessing game: Russia and the Iranian nuclear issue. *Washington Quarterly*, 28:2, 49-66.
- Parsi, T. (2007). *The Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* London: Yale University Press.
- Poneman, D. (1982). *Nuclear Power in the Developing World*. London: George Allen & Unwin.
- Ritcher, E. D. & Barnea, A. (2009). Tehran's genocidal incitement against Israel. *Middle East Quarterly*, 16(3), 45-51.
- Rouhani, H. (2011). *National Security and Nuclear Diplomacy*. Tehran: Institute of Social & Cultural Studies.
- Sabet, F. (2013). Iran: Resolving the Nuclear Crisis. *Journal of Public and International Affairs*, 74-92.
- Saikal, A. (2006). The Iran nuclear dispute. *Australian Journal of International Affairs*, 60:2, 193-199.
- Salamati, A. (2015). *Nuclear Policy and Personality Positions*. Tehran: Cultural and Artistic Institute and Islamic Revolution Documentation Center.
- Soltani, F. & Amiri, R. E. (2010). Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution, *Journal of Politics and Law*, 3(2), No. 2, 199-206.

Sterio, M. (2016). President Obama's Legacy: The Iran Nuclear Agreement? *Case Western Reserve Journal of International Law*, 48(1), 69-82.

Takeyh, R. (2003). Iran's Nuclear Calculations. *World Policy Journal*, 20(2), 21-28.

Takeyh, R. (2004). Iran builds the bomb. *Survival*, 46:4, 51-63.

Tarock, A. (2006). Iran's nuclear program mean to the West. *Third World Quarterly*, 27:4, 645-664.

Vaziri, H. (1986). Iran's Nuclear Quest: Motivations and Consequences. İç. Raju, G. & C. Thomas (eds.) *the Nuclear Non-Proliferation Regime*. Princeton: Princeton University Press.

Zarif, M. J. (2014). What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era. *Foreign Affairs*, 93(3), 49-59.

Zorbas, G. K. (1998). *American Response to the Proliferation of Actual, Virtual, and Potential Nuclear Weapons: Lessons for the Multipolar Future*. Baltimore: John Hopkins University Press.